

Турдугулов А.Т.

Ж.Баласагын атындагы КУУ

Турдугулов А.Т.

КНУ им. Ж. Баласагына

Turdugulov A.T.

KNU J. Balasagyna

**АКЫН, ЖАЗУУЧУ, ДРАМАТУРГ Т.СЫДЫКБЕКОВДУН
ФОЛЬКЛОРИСТИКАДАГЫ ИЗИЛДӨӨЧҮЛҮК ӨНӨРҮ
ФОЛЬКЛОРНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ПОЭТА, ПИСАТЕЛЯ, ДРАМАТУРГА
Т.СЫДЫКБЕКОВА
FOLKLORE STUDIES OF THE POET, WRITER, PLAYWRIST T.SYDYKBЕКOV**

Аннотация: Чыгармачылыгын адеп акындык өнөрдөн баштап, ортодо драматургия жанрында да өзүн сынап көрүп, кийин биротоло жазуучулукка өтүп улуттун прозасына (айрыкча романистикага) бараандуу салымын кошкон Түгөлбай Сыдыкбековдун кыргыз фольклористикасы, анын ичинде, айрыкча “Манас” эпосун изилдөө ишпери жана улуттук тил (эне тил) маселесине карата жасаган эмгектери тезистик формада ушул макалада айтылат. Макаланын автору жазуучунун жалпы чыгармачылыгын тектерге, жанрларга бөлүштүрүп, анын көркөм ойлоо манерасынын, кенири политрасынын негизгилери деп эсептеген алты касиет – белгилерин бөлүп көрсөткөн.

Аннотация: Начиная свою творческую деятельность в поэзии Т.Сыдыкбеков известен и как драматург, и как прозаик, его весомый вклад в кыргызскую романистику можно назвать уникальным достоянием литературы. Его исследования в фольклористике, а именно по эпосу “Манас”, а так же несколько десятков статей по государственному языку, определяют его многогранную художественную политру. Автор данной статьи в тезисной форме излагает творчество Т.Сыдыкбекова как поэта, как драматурга, как писателя, как фольклориста и как гражданина своей страны, народа, без которого родной язык не смог бы реализовать себя как государственный.

Annotation: Starting his creative activity in poetry, T. Sydykbekov is known both as a playwright and as a prose writer, his significant contribution to the Kyrgyz novelistics can be called a unique asset of literature. His studies in folklore, namely the epic "Manas", as well as several dozen articles on the state language, determine his multifaceted artistic palette. The author of this article in the thesis form outlines the work of T. Sydykbekov as a poet, as a playwright, as a writer, as a folklorist and as a citizen of his country, people, without which the native language could not realize itself as a state language.

Негизги сөздөр: поэзия, проза, драматургия, фольклористика, мамлекеттик тил маселелери, тарых жана эпос, фундаменталдык изилдөөлөр, айтуучулук өнөр.

Ключевые слова: поэзия, проза, драматургия, фольклористика, вопросы государственного языка, эпос и история народа, фундаментальные исследования, сказительское искусство.

Keywords: poetry, prose, dramaturgy, folklore, issues of the state language, epic and history of the people, fundamental research, storytelling.

Академик А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында жарык көргөн “Кыргыз адабиятынын тарыхы” он томдук фундаменталдык басылыштын алтынчы томуна жазган адабиятчы И.Жумабаев өткөн кылымдын отузунчу жылдарында көркөм чыгармачылыкка келген революциянын мобилизацияланган муунунун диапозонунун кенендигин айтып келип, алардын ар бири адабияттын бардык жанрларында бирдей үзүрлүү эмгектенгендигин белгилейт [1, 347 б.]. Ошолордун арасында Түгөлбай Сыдыкбеков да бар эле. Ырас, алгач макала, ыр, чакан фельетон, аңгеме, повесть, пьеса жазуу, мунун баары бир эле адамдын калеминен жаралышы, биринчи жагынан, ошол автордун адабий процесстин, окурмандын алдындагы жоопкерчилигин күчөткөнү менен, экинчи жагынан, мунун опурталдуу жагы да жок эмес. Кайсыл жанрда болбосун көркөм чыгарма жаздыңбы, ал ошондой көркөм туундуга тете болушу шарт. Жыйырманчы – отузунчу жылдардын калемгерлерин азыркы тарых мезгилдин ошондогу чакырыгына ылайык аргасыздан бардык жанрдын милдетин мойнуна алган муун катары актап жүрөт, балким ошондойдур.

1. Алардын айрымдарынан (балким көпчүлүгүнөн) кескин айырмаланып акын, жазуучу, драматург Т.Сыдыкбеков кайсыл жанрда иштебесин, улуттук адабият менен маданияттын тарыхында түбөлүк кала турган мурастарды калтырыптыр. Отузунчу жылдардагы анын “Күрөш”, “Баатырлар”, “Акын – булбул”, “Адамдарга кайрылуу” ырлар жыйнактары, “Капкакбай”, “Ач көз ата”, “Темирчилер”, “Түн жарчысынан кабар”, “Көкөй кести”, “Чал комузу” поэмалары не көркөмдүүлүгү, не мезгилдин жүгүн көтөргөн пафосу боюнча каралбасын, чыгармачылык дараметинин молдугу жагынан ошондогу замандаш – калемдештеринин көч башында болууга өбөлгө болуптур. Демек, акын катары ал жеке чыгармачылыгында адеп башпаган жанрын кийин муундар алдында уят болбогондой абалда кынтыксыз аткарып, акындыктын жооптуу парзынын өтөөсүнөн намыстуулук менен чыккан экен, бул анын биринчи өгөчөлүгү деп туралы.

2. Поэзия менен прозанын ортосунда ал кан күйгөн согуш жылдарында “Майдандан”, “Кыштактын ээлери” пьесаларын, фольклор жыйноочу жана изилдөөчү Калим Рахматуллин менен авторлошуп “Манас жана Алмамбет” деген драма жазыптыр. Замандын актуалдуу маселесине калемгер катары үн кошкон бул чыгармалар ошондогу жоокер духун көтөргөн пьесалар болгонун аларды окубаган адам деле чыгармалардын аталыштарынан дароо билет. Манастын да, андан кем калышпаган Алмамбеттин да эрдиктери, каармандык (баатырдык) аракеттери ар кандай мезгилдердеги ар кандай апааттуу согуш талааларында жоокерлерге күжүрмөн дух болуп бергенин тана албайсың. Бул анын экинчи бир жанрдагы өзгөчөлүгү дедик. Тилекке каршы, буга чейинки да азыркы да адабият таанууда, филологиялык изилдөөлөрдө да Т.Сыдыкбековдун драмалары боюнча ооз ачкан адам (адис) болбоду.

3. Т.Сыдыкбековдун үчүнчү бир өзгөчөлүгү проза жанрынан көрүндү, эми ал бул жанрдын, кептин толук маанисинде “майын чыгарып” иштеди десе болот. Прозада ал согуш жылдары элдин мекенчилдик сезимдерин козгогон, кайраттуулук менен биримдүүлүктүн мыкты үлгүсүн көркөм чагылдырган “Согуш күндөрүндө” (1943) деген аталыш менен аңгемелер жыйнагын берди. Кийин “Ала-Тоодон алтоо” жана “Абысындар” деген документалдуу очерктерин, “Тарбия”, “Күтүү”, “Кайрат”, “Эл оозунда”, “Экөө”, “Пайдага чечилген чатак”, “Замбирекчилер” аңгемелери ошондон бери адабий процесстин жаркын үлгүсү катары баалана турган көркөм туундулар болуп калды. “Пайдага чечилген чатак” аңгемеси мына жыйырма жылдан бери адабияттын мектеп курсунда окутулат. “Биздин замандын кишилери”, “Темир”, “Кең – Суу” (“Тоо арасында”), “Зайыптар”, “Батыйна”, “Курбулар”, “Сыр ачуу”, автобиографиялык “Жол”, “Бел – Белес”, тарыхый “Көк асаба” романдарынын

автору катары Т.Сыдыкбеков улуттук адабиятта роман жанрынын негиз салуучуларынын, бул жанрдын диапазонун кеңетип, өмүрүн узарткан романчылардын бири катары көрүндү.

Ошол “Көк асаба” романы анын элдин көөнө тарыхына кайрылууга, тарыхка гана эмес, өзү белгилегендей: “... мен бул романды жазууда үч нерсеге негиздендим, биринчиси – тарыхый маалыматтар, экинчиси – “Манас” баштаган оозеки чыгармачылык, үчүнчүсү – элдин руханий дүйнөсү. Ушул үчөөнү салыштырып караганда бирине – бири өрүлүшкөн алтын аркан сыяктанып көрүндү. Тарыхый кырдаал менин дилиме ушунчалык сиңди. Угуз кандын, Күлтегиндин ж.б. жүрүштөрү көзүмө кадимкидей дааналанды, аларды көрүп тургандай жаздым” [3, 117 б.]. Роман тээ жетимишинчи жылдары эле жазылып бүткөн экен, арадан эки он жылдык мезгил өтүп анан гана токсонунчу жарык көрүп олтурат. Мына ошондогу таасир, жогоруда өзү айткандай (“Манас” баштаган оозеки чыгармачылык), эпосту ошого чейин эле ар тарабынан текши карап чыкканынын акыбети болду көрүнөт.

4. “Манас” үчилтигин изилдөө, элге жеткирүү маселесинде акын, жазуучу Т.Сыдыкбековдун эмгеги опол тоодой экенин тануу кыйын. Айрыкча эпостун бириктирилген вариантынын басмадан жарык көрүшүнө жана элге жайылышына өзгөчө салым кошуптур. Ал ошентип башка изилдөөчүлөр менен үзөңгүлөш иштеп, реакциячыл тенденциядан эпостун элдүүлүгүн талашып, көшөрүп жүрүп аракеттенгенинин акыбети го. Эми ал “Манасты” үстүртөн сөз кылбаган, катардагы интеллигенциядан кескин айырмаланган адис катары элдин оозеки адабиятын, анын ичинде “Манасты” терең өздөштүргөн фольклорист болушу керек эле. Антпесе ошол кыйчалыш шартта эпостун элдүүлүгү тууралуу “Манас” эпосунун элдүүлүгү жөнүндө”, “Тарых жана “Манас”, “Манас” эпосунун генезиси жөнүндө пикир” сыяктуу салмактуу эмгектерин жаза алат беле? “Сейтек” – как составная часть трилогии “Манаса” деген аталыштагы изилдөөчүлүк баяндамасын бүткүл союздук илимий конференцияда жасай алат беле? Орус адабият таануусуна ири салымын кошкон Ю.М.Лотмандын жазганына ылайык “адистердин же ошол адистикти терең түшүнө билгендердин аудиториясында айткан далилдеринди аргументтебесең, угуп отургандарды ынандыра албасаң баяндамачы катары сенин салмагың суу кечпей калат”, - дегенине таянсак ошондогу Т.Сыдыкбековдун доклады союздук масштабдагы казак окумуштуусу М.Ауэзовдун аргументтери менен бирдей эле...

М.Ауэзов демекчи, ал 1952 – жылдын 6 – 10 – июнь күндөрү Фрунзеде өткөн Бүткүл союздук конференцияда негизги баяндамачы катары кенен сүйлөгөн профессор А.К.Боровковдун пикирине каршы аргументтерди койгон эле. Боровковдун, Климовичтин, Жакишевдин сүйлөгөн сөздөрүнө каршы пикирлерин кыргыз жазуучулары А.Токомбаев, К.Маликов, М.Богданова, Б.Керимжанова жана Т.Сыдыкбеков (мында ал эпос изилдөөчү катары) кошумча баяндамаларында билдиришет. Ошентип, “Манасты” сактап калгандардын көч башында тургандардын бири ушул Т.Сыдыкбеков экендигин арадан жетимиш жыл өтсө да азыр тарых жашыра албайт.

5. Сөз нугу өзүнөн - өзү Т.Сыдыкбековдун фольклордук изилдөөлөрүнө келди: “Манас” эпосунун элдүүлүгү жөнүндө” аталган баяндамасында ал ошондогу кыргыз интеллигенциясынан кескин айырмаланып, эпостун элдүүлүгүн, анын оозеки түрүндө адеп жаралып, көркөм чыгарма катары калыптанган узак тарыхына кайрылат, союздук маанидеги окумуштуу Мухтар Ауэзовдун далилери менен тең тайлаш аргументтерин айтыптыр. Анын мейли, “Тарых жана “Манас” аталган эмгегин карабайлы, мейли, “Манас” эпосунун генезиси жөнүндө пикир” деген көлөмдүү макаласын алалы, мейли, “Сейтек” – как составная часть трилогии “Манаса” деп орус тилинде жазган эмгегин алалы, булардын баарында эпостун

элдин тарыхы менен үзөңгүлөш карап, тарыхый фактылар менен пикирин бекемдеп жүрүп олтурат.

Т.Сыдыкбековдун “Тарых жана Манас” аталган көлөмдүү макаласында минтип жазып жатат: “Манас” баянын кылдат изилдесек, ал көп кылымдардагы тарыхый фактыларга айкалыш келгени байкалат. Баяндын мазмунун түзгөн көп катмарлуу окуяларды талдасак: алар эң байыркы болуп, өткөн тарыхый окуяларга өтө үндөш, окшош. Ал тургай баяндын айкөл Манас башында турган көп каармандары тигил тарыхый мезгилдерде журт башкарып, кол башпаган алп баатырлардын элесин эске салат. Чыгарма каарманы жашап өткөн тирүү кишилердин элестерин жалпылайт. Турмуштук чындыкты канчалык элестүү чагылдырса, ал ошончолук көркөм жана өлбөс, ошончолук чынчыл. “Манас” баяны дал ошол көркөм, ошондой өлбөс касиеттери менен айырмаланган – элдин тарыхый күрөштөрүн, анын өмүрүн кең камтыган улуу дастан” [2, 135 б.]. Ошентип, анын “Манасты” терең өздөштүргөнү, андагы Манас, Алманбет, Чубак, Сыргак сыяктуу баатырлардын көркөм образдарына таасирленип “Көк асаба” тарыхый романында Эркиши, Жаңтегин, Шап сыяктуу көркөм образдарды жаратты, Ал эми Бакайдан улам мында Адылтай ажонун журт билги акылман-даанышмандыгын жаратты көрүнөт.

Тарых жана Манас изилдөөчү Т.Сыдыкбеков биздин заманга чейинки үчүнчү кылымдын экинчи жарымынан биринчи кылымдын элүүнчү жылдарына чейинки хун каганатын, хунндар доорун, биздин эранын алтынчы кылымынан сегизинчи кылымдын орто ченине чейинки байыркы түрк каганатын, түрк доорун, орто кылымдардагы монгол, кыпчак, кыргыз, уйгур, туркмөн жана башка көчмөн калктардын доорун классификациялап келип, Манас баатырдын биз билген күжүрмөн ишгерин мына ошондон бери уланып келе жатканын белгилейт [2, 137-138 бб]. Ойлорун жыйынтыктап келип, оозеки адабияттагы Манас башпаган элдик баатырлардын турмушпа жашаганын ырастайт. “Ошол замандардагы кыргыздар – “Моголстандын жапайы арстандары” деп, академик В.В.Бартольд да белгиледи. Ал эми элдик чежире, уламыштар ушул тарыхый маалыматтарды толуктайт жана аныктайт. Айрыкча, оозеки поэзиянын деңизи “Манас” үчилтиги башпаган биздин ондогон эпосторубуз, тек кандайдыр бир таланттардын фантазиясынан эргип чыга калган көркөм чыгармалардан болбостон, алар баарынан мурда элибиздин ар замандарда башынан кечирген тарыхый окуяларды күбөлөгөн чоң өмүрлөр, зор күрөштөр эле. Так айтканда, чыныгы турмушгун көркөм чагылдырылышы ушул эле” [2, 141-142 бб], - деп жазат, Т.Сыдыкбеков. Фольклористикада “Манас” эпосунун жаралган мезгили катары үч түрдүү пикир бар. Ошолордун ичинен тогузунчу кылымга таандык деген пикирге Т.Сыдыкбеков да кошулат, мунусун далилдеген аргументтери, фактылары да бар. Андай далилдерин, аргумент-фактыларын ал “Тарых жана “Манас” аталыштагы көлөмдүү макаласында берет.

6.Түгөлбай Сыдыкбековдун ырлары менен поэмаларынан (1), драмаларынан (2), аңгемелери, очерктери менен романдарынан (3), кыргыз фольклору, анын тулкусунда, айрыкча, “Манас” үчилтигине карата кенен сөз айткан изилдөөлөрүнөн (4) башка дагы бир өзгөчөлүгү – бул анын улуттук тилдин (5) актуалдуу проблемаларына карата жазгандары, берген интервьюлары өзүнчө кеп кылууга арзыйт. 2012-жылы Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик тил боюнча улуттук комиссиянын демилгеси менен Т.Сыдыкбековдун “Тил – улуттук маданият, улуттук байлык, улуттук мурас” деген аталыштагы макалалар, каттар, маектер жыйнагы кыргыз тилинин тагдырына кайдыгер карабаган инсандын мамилесин чагылдырат. Андагы “Адеп башы – тил”, “Тилибиз бөтөнчө эмес”, “Тил биримдикке өбөлгө”, “Сөз кору калкка жетсин”, “Тил өлбөйт, өнүгөт”, “Сөз

куну”, “Маданият булагы – эне тил”, “Булак көзүн соолутпай”, “Тил кенчи сөздө” сыяктуу чакан жана көлөмдүү макалалары күбө. “Тил маданиятына көңүл кош карагандыктын кесепетинен бизде манкурттук ушунчалык калыптанып баратыптыр дейсиң, улуттук маданиятыбыздын башаты бай, татымдуу, жандуу тилибиздин шакелденип жатканын элес албай калдык”, - деп жазат, Т.Сыдыкбеков. Кыргыз окурмандарына алгач, макала, ырларды, поэмаларды, кийин повесть, романдарды (булардын ортосунда драма, пьеса да жазып) сунуш кылган Түгөлбай Сыдыкбеков тилдин маселелерине кайдыгер карашы дегеле мүмкүн эмес болчу, аны такай тынчын алган, кызыктырган маселе да ушул тилдин тазалыгы, анын калыптанышы менен өнүгүүсү сыяктуу кыймылдагы абалы кызыктырбай койбойт эле. Анткени ал өзү тынымсыз айтып да жазып да жүргөндөй, тил – бул улуттун аң сезими, маданияты, адабинин башаты, маданий мурасы, биримдиктин өбөлгөсү. Ансыз улут улуттугун жоготот. Т.Сыдыкбековдун дамамат карманган позициясы мына ушундай болчу.

Колдонулган адабияттар:

1. Кыргыз адабиятынын тарыхы: XX кылымдын адабияты (20 – 60 – жылдар). Академик А.Акматалиевдин жалпы редакциясы астында үчүнчү басылышы. VI том. – Бишкек, 2017. – 347 б.
2. Сыдыкбеков Тарых жана “Манас”. //Ала Тоо журналы, 1968. № 8. – 135 – 149 бб.
3. Тил – улуттук маданият, улуттук байлык, улуттук мурас: Т.Сыдыкбековдун макалалары, маектери, каттары, ойлору. Түзгөн: А.Ишеналиева. – Бишкек, 2012.– 128 б.

УДК. 371.3(575.2)

Турпанова Ж. А.

Муса Рыскулбеков атындагы КЭУ

Турпанова Ж. А.

КЭУ им. Мусы Рыскулбекова

Turpanova Yu. A.

KUE Musy Ryskulbekov

КЫРГЫЗ АДАБИЯТЫ САБАГЫНДА ДРАМАЛЫК ЧЫГАРМАЛАРДЫ ОКУТУУ ПРЕПОДАВАНИЕ ДРАМАТИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ В КЫРГЫЗСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

METHODS OF APPLICATION OF PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES

Аннотация: Бул макалада драмалык чыгармаларды окутуунун ыкмалары жөнүндө кеп болот. Драмалык чыгармалардын өзгөчөлүктөрү, анын негизин түзгөн конфликттер, каармандардын образдары, алардын диалогдору, окуянын чечилиши сыяктуу маселелер каралат. Мугалим драмалык чыгармаларды окутууда эсине алуучу жагдайларга көңүл бурулат. Драмадагы окуянын өнүгүшүн, каармандардын кулк-мүнөздөрдү ачуу аркылуу талдоонун жолдору көрсөтүлөт.

Аннотация: В этой статье обсуждаются способы преподавания драмы. Рассмотрены такие вопросы, как особенности драматического произведения, составляющие его основу конфликты и образы персонажей, их диалоги, развязка произведения. Моменты которые